

Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 5 ayatıl- – ämgäklig. Klaus Röhrborn, Wiesbaden 1994, VI + 299-372. sayfalar. (ISBN 3-515-06093-6)

İlk fasikülü 1977'de yayımlanan Uygurca Sözlük'ün beşincisi *ayatıl-* eylemiyle *ämgäklig* sıfatı arasında kalan sözleri içeriyor. Sözlüğün bu bölümünde de dördüncü fasikülden bu yana (1984) geçen sürede yayımlanmış yeni metin çalışmaları yer almaktadır. Uygurcada görülen sözcükler bugünkü Türkçe, Türk dilleri için önemli bir malzeme sunmaktadır. Uygurcanın sözvarlığının bir bütün olarak ortaya konması, bu sözlerin kökenlerinin olabildiğince eksiksiz gösterilmesi bugünkü kimi sorunlara da ışık tutacaktır.

Sözlükte yer alan sözlerin kimisi bugünkü Türkçede, Türk dillerinde görülme de, kimisi aynı veya farklı seslerle, yakın anlamlarla bugün de görülmektedir. Bunlara örnek vermek gerekirse, Uyg. *ayaz*, Tü. *ayaz*; Uyg. *aydın*, Tü. *aydın*; Uyg. *aykı*, Tü. *ayki*; Uyg. *az* (I); Uyg. *azığ*, Tü. *azı* 'azı dişi'; Uyg. *azıt-*, Tü. *azıt-*; Uyg. *azuk*, Tü. *azık*; Uyg. *açkü*, Tü. *keçi*; Uyg. *ädär*, Tü. *eyer*; Uyg. *ädgü*, Tü. *iyi*; Uyg. *ädgöläş-*, Tü. *iyileş-*; Uyg. *ägrir-*, Tü. *eğir-*; Uyg. *ägrig*, Tü. *eğri*; Uyg. *ägsük*, Tü. *eksik*; Uyg. *ägsüksüz*, Tü. *eksiksiz*; Uyg. *ägzig*, Tü. *ezgi*; Uyg. *äkin*, Tü. *ekin*; Uyg. *älig*, Tü. *elli* '50'; Uyg. *äm*, Tü. *em*; Uyg. *äm-*, Tü. *em-*; Uyg. *ämgäk*, Tü. *emek*; Uyg. *ämgäklig* 'acılı, ağırlı, ıstıraplı', Tü. *emekli* 'emekli, tekaüt kişi' vb.

Bugün yaşamayan sözler de az değildir. Bunlardan *ayıg* 'kötü; kaza, şanssızlık; acı; günah' sözünü ele alacak olursak, hem bir sözcük anlamıyla, hem de bir Budizm terimi olarak *Uygurca Sözlük*'te uzunca bir yer tutar. 'Eylem, davranış (Ar. 'amel)' anlamındaki Uyg. *kılınç* (< *kul* 'yapmak, yerine getirmek') ile birlikte *ayıg* sözü Budizmce 'istenmeyen davranış, kötü davranış', İslamiyetteki *günah*'a yakın bir anlam kazanır: *könjüldäki ayıg kılınç kkir tapça* 'gönüldeki (kalp) kötü davranış, kir pasak'. Yine *ögli* 'düşünceli' (< *ö-gli*) ile birlikte *ayıg ögli* 'kötü düşünceli, kötü kalpli', anlamlarıyla Skr. *pāpa-mitra*, Çin. 惡知識 *e-zhi-zhi* için (Skr. *maitrī*, Çin 慈 *ci*, Uyg. *ädgü ögli* 'iyi kalpli' sözünün zıddı olarak) kullanılır.

Sözlüğün bu bölümünde, önceki fasiküllerde olduğu gibi yine eski okuma yanlışları, gölge sözcükler düzeltilir: *ayıglıg* → *ayıglama*, *ayık* → *ayag*, *aydınsık* → *adınsıg* vb.

Bugün görülmeyen şekillere de birkaç örnek vermek gerekirse, *ayguçı* 'bakan (?)', yönetici, ekonomist, danışman', *ayıt*- 'sormak; açıklamak', *azu* 'veya; ya ... ya da', *ädäd*- 'verimlileştirmek', *ädgüti* 'iyice, iyi/ doğru bir şekilde', *ädsiz* 'yararsız, değersiz (harf. iyisiz)', *ämçi* 'hekim, doktor' sözleri sıralanabilir.

Bunların dışında az sayıda yabancı kökenli sözcük yer alır, örneğin: Skr. *aiṇeya* → Uyg. *ayini*, Skr. *aiśvara*- → Uyg. *ayışvaraştan*, Ortaİr. ''z /āz/ → Uyg. *az* (II) 'hırs, tamah, açgözlülük', Soğd. ''zwn → Uyg. *ajun* 'yaratılış şekli, var oluş; yaşam; dünya'. Son dönem Uygurca metinlerden Turfan'da bulunan bir parçada, Arapça kökenli bir sözcük de Türkçe +sız ekiyle geçer: *ayıpsız* (< Ar. عیب 'ayb) 'ayıpsız, erdemsiz', *ayıpsızlık* 'ayıpsızlık, erdemsizlik'. Yine son döneme ait metinlerden birisinde de Mo. *äbügä* 'ata, ecdat' görülür.

Bu özenli, emgek gerektiren değerli çalışması için yazarı içtenlikle kutlamak isteriz.

M. Ölmez

Sammlung uigurischer Kontrakte (イウイグル文契約文書集成).

Nobuo Yamada, yayıma haz. Juten Oda, Hiroshi Umemura, Peter Zieme, Takao Moriyasu, Osaka 1993, c. I, XVIII + 590 + 11 s.; c. II, XX + 330 s.; c. III, VIII + 160 sayfa tıpkıbasım (ISBN 4-87259-001-5).¹

Elimizdeki anıtsal çalışma Uygurlara ait çeşitli senetleri, sözleşmeleri içermekte. Üç ciltten oluşan yapıtın ilk cildi Prof. Yamada'nın yazılarının tıpkıbasımlarına ayrılmış. Bilindiği gibi Uygurların günlük yaşamına ait belgeler, köle alım-satım sözleşmeleri, borç senetleri vb. ilk kez Radloff'ça bir araya getirilmiş, daha sonra da Malov'ça yayımlanmıştı (1928). Daha sonra ülkemizde bu konu ve metinler R. R. Arat'ça da işlenmişti. Konu ülkemizde bir de tarihçi gözüyle Ö. İzgi tarafından ele alınmıştır. Son kapsamlı çalışma ise Larry Clark'ın doktora çalışmasıdır.

¹ Eserin ilk olarak tanıtımı için bkz. M. Shogaito, *The Tōyōshi-Kenkyū, The Journal of Oriental Researches*, Vol. LIII, September 1994, No. 2, ss. 139-148.

1950'de de Japonya'da, daha önce yy.ın başlarında Ortaasya'dan Ōtani'nin getirdiği malzemenin yeniden keşfiyle Uygur hukuk belgeleri üzerine çalışmalar da başlamıştır. 1958'deki ilk yazısıyla bu alandaki çalışmalarına başlayan Yamada 1987 yılına, ölümüne değin çalışmalarını sürdürmüştür. Yamada'nın çalışmalarının "Türkischen Turfantexten XI" olarak yayımlanması düşünülmüşse de bu gerçekleşmemiştir. Daha sonra 1980'lerin başında Yamada'nın girişimiyle bir çalışma grubu oluşturulmuşsa da 1987 Nisan'ında Yamada'nın ölümüyle geri kalanlar bu işi Yamada'sız sürdürmek zorunda kalmışlardır. Metinler hem Ortaasya'nın hem de Uygurların toplum yaşantısına ışık tuttuğu gibi dünya kültürünün de geçmiş tarihi için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

İlk cilt Prof. Yamada'nın yazılarını içerir. Tıpkıbasım yöntemiyle yer verilen yazılar hem kendi sayfa numaralarını taşımakta hem de kitap içinde baştan sona yeni sayfa numaralarını taşımaktadır. Bu yazılardan önce yayımcıların hazırladığı, Uygur belgeleri üzerine yapılan çalışmaları, Yamada'nın çalışmalarını tanıtan Japonca ve Almanca önsözler yer alır. Bu ciltte Yamada'nın Japonca ve İngilizce olarak kaleme alınmış on sekiz yazısı yer alır. Kimi yazılar yüz elli sayfayı aşmakta, bir kitap boyutunu bulmaktadır. Kitabın sonunda da yayımcılarca hazırlanan çeşitli dizinler, kişi adları, kavramlar, kurumlar için dizinler yer alır. Yamada'nın yazılarında, konuya ait pek çok soruna, terime, okuyuşa açıklık getirilmeye çalışılmış, yeni çözümler önerilmiştir. Daha önce benzer sorunlara ilk önce Radloff, sonra Malov, ülkemizde ise Arat'ça değinilmişse de günümüze değin kimi sorunlar halâ çözümlenememiş olarak bekle mektedir.

Yayımcılara ait çalışmaları ele alan ikinci cilt "Metin cildi" başlığını taşımakta. Bu çalışmada daha önce yayımlanan metinlere yeni yorumlar, çözüm önerileri getirilmektedir. Yamada'nın başkanlığında başlayan bu çalışmada 121 belge ele alınır. Metinlerin yazıçevrimlerini Japonca ve Almanca çevirileri, bunları da açıklamalar izlemektedir. Metinler yazarlarca konularına göre yeniden dört ana başlıkta ele alınmış: Yazınsal metinler, kişisel konulara ait metinler, belgeler, resmî belgeler ve yazıtlar.

Uygur belgeleri daha önce ilk olarak R. R. Arat, sonra da L. V. Clark tarafından sınıflandırılmıştır. Yayımcılarsa bunları şu başlıklar altında sınıflandırmaktadır:

Resmî belgeler (diplomasiye, orduya, dinî topluluklara ait belgeler): 1. İdareye ve yönetime ait olanlar, 2. Diplomasiye ait mektuplar, 3. İzin belgeleri, geçiş (pasaport) belgeleri, 4. Faturalar, 5. Dilekçeler, istek/rica mektupları, 6. Raporlar, anılar, 7. Çizelgeler (kayıtlar) ve listeler, 8. Dualar (bitiş kayıtlar, *kolofonlar* dahil) 9. Farklı belgeler.

Yine kişiye ait belgeler de altı başlık altında toplanır: 1. Antlaşmalar, 2. Faturalar, 3. Mektuplar ve küçük hesap defterleri, 4. Çizelgeler ve listeler, 5. Dualar, 6. farklı belgeler.

Bu sınıflamadan sonra yazarlar 121 belgeyi içeriklerine göre aşağıdaki gibi sıralar, ele alırlar:

1. Alım-satım belgeleri	Sale (Sale)
2. Değişme	Ex (Exchange)
3. Kira	RH (Rental or Hire)
4. Borç	Lo (Loan)
5. Evlat edinme	Ad (Adoption)
6. Güvence	Pl (Pledge)
7. Azat etme	Em (Emancipation)
8. Vasiyet	WP (Will or Portion of a family's property)
9. Farklı şeyler	Mi (Miscellaneous)

Kural olarak açıklamaların ve yazıçevrimine ait açıklamaların yalnızca Japonca çevirilerine yer verilmiştir.

Japonca ve Almanca önsözlerle başlayan kitapta kısaltmalardan sonra metinlere geçilir. İlk bölümde yirmi dokuz belge yer alıyor. 2. bölümde üç, 3. bölümde on dört, 4. bölümde otuz, 5. bölümde üç, 6. bölümde iki, 7. bölümde bir, 8. bölümde altı ve 9. bölümde otuz üç belge yer alır.

Metin kısmını söz konusu metinlerin bulunduğu kütüphaneleri, şehirleri, eski ve yeni kayıt numaralarını, ilk yayım yerlerindeki numaralarını (Radloff, Clark), yazmaların bugünkü durumunu (完 *kan* 'tam'; 空白 *kūhaku* 'blank space, vacuum, void'; 左欠 *sa ketsu* 'soldan kopuk'), boyutunu, kağıt rengini, kalınlığını, kağıdın kalitesini, metnin satır sayısını ve arka sayfaya ait notları içerir karşılaştırmalı bir tablo izler.

Bu özenli ve önemli tabloyu aynı derecede önemli ikinci bir tablo, metinlerin ve tıpkıbasımlarının kimler tarafından, nerede yayımlandığını gösterir bir tablo izler. Bu tabloyu da metinlerin kayıt numaralarının, yerlerinin karşılaştırmalı tabloları izler.

Tablolardan sonra kaynaklara yer verilir. Kaynaklardan sonra mükemmel bir sözlük bölümü yer alır. Sözlükte madde karşılıkları Japonca ve Almanca karşılıklarıyla yer alır. Sözlüğü yine, önce Japonca sonra Almanca (veya Latin harfli) çok yönlü bir dizin kısmı izler: 1. Yer adları dizini, 2. Kişi adları dizini, 3. Genel dizin. Üçüncü dizini bir tür tersine

dizin kabul edebiliriz. Bu kısımda farklı kavramların, nesnelerin, unvanların yerleri belirtilir.

İlk iki cildi metinlerin kuşe kağıda yapılmış mükemmel tıpkıbasımları izler. Özenli çalışmalarından dolayı yayımcıları, mükemmel baskı tekniğinden dolayı da yayım masrafını üstlenen kurumları, basımevini içtenlikle kutlarız.

M. Ölmez

An Uyghur-English Dictionary. Henry Schwarz, Batı Vaşington Üniversitesi, Doğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1992, 1083 s.

Raquette'ten yaklaşık 110 yıl sonra kapsamlı bir Yeni Uygurca-İngilizce sözlük karşımızda. Sözlük, Latin harflerine dayandırılan bir yazıçevrimi sistemiyle hazırlanmış:

Türkçe	Latin	(Latin Uyg./ Arap Uyg.),
ä (Tü. e) için ä		(ə, ئه),
c için j		(j, ج),
ç için ç		(q, چ),
h için x		(h, خ),
h için h		(h, ه),
ö için ö		(ø, ئۆ),
ş için ş		(x, ش),
j için z		(z, ز),
ü için ü		(ü, ئۇ),
k için q		(k, ق),
ŋ için ñ		(ng, ئڭ),
g için ğ		(ɣ, غ),

1928 doğumlu olan yazar, esas olarak Moğol ve çağdaş Çin tarihi çalışmaktaysa da ilgi alanını son 30 yılda Çin'deki Moğol ve Türk halkları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Yazarın önsöz kısmında belirttiğine göre sözlüğe Uygurçe-Henzuçe Luget esas alınmıştır. Sözlükte 18.500'ün üzerinde maddebaşı, 450'nin üzerinde harita ve resim yer almaktadır.

Önsözü, Uygurlar üzerine çok kısa bir tarihî giriş ve Uygurcanın gelişimi izler. Sözlüğün kullanımı ve kısaltmalardan sonra sözlük bölümü yer alır.

Sözlükte izlenen alfabe sırası bilinen Batı alfabelerinde olduğu gibi *a, b, c* sırası olmayıp Arap harfli Uygur alfabesine dayanmaktadır: *a, b, p, t, d, ä, j, ç, x, h, o, ö, s, ş, r, z, z, w, u, ü, f, q, k, ñ, e, i, y, g, l, m, n*.

1-947. sayfalar arasında yer alan sözlük bölümünü tarım, gökbilimi, bitkibilimi, yerbilimi, dilbilgisi ve dilbilimi terimlerinin yer aldığı bir liste (948-1059) izler. Bizi daha çok ilgilendirecek olan dilbilgisi ve dilbilimi terimlerinden, farklılıkları ve benzerlikleri göstermek amacıyla birkaç örnek vermekle yetinelim; *abzas* 'paragraf, bölüm', *ahanıdaş söz* 'eşsesli söz (homophone)', *aldi koşulguçi*, *aldi yardımçi söz* 'ilgeç, edat (preposition)', *baş keliş* 'yalın hal (nominative case)', *bälgisiz* 'belirsiz (indefinite)', *boluşluk* 'olumlu (affirmative; positive)', *buyruk cümlisi* 'buyruk cümlesi, emir cümlesi', *tüp söz* 'söz kökü (root word)', *ötümsiz peil* 'geçişsiz eylem/fiil' vb.

Terimler listesini, kimi yapım ve çekim eklerinin yer aldığı bölüm izler (s. 1060-1072). Son olarak da takvimle ilgili sözler, süreli yayınlar- kişi adları- ölçüler ve kaynaklar yer alır.

Sözlüğe gelince, sözlük maddelerinde madde karşılıkları, kullanıldığı yapıların yanı sıra, madde sonunda, komşu ve akraba Türk dillerindeki, Eski Türkçedeki, Moğolcadaki denklemleri de kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Sözlüğü şöyle bir karıştırınca Eski Uygurcada görülen ve bugün kimi Türk dilinde yaşayan, kiminde ise yaşamayan çok sayıda eskicil sözcüğün yer aldığını görürüz. Bu sözcükler hem anlamca hem de sesçe Eski Uygurcaya çok yakın, bazen de aynıdırlar. Yeni Uygurcanın sözvarlığını elbette ki salt Türkçe kökenli sözcükler oluşturmamaktadır, Arapça (Farsça üzerinden), Farsça, Rusça, Moğolca ve Çince kökenli sözcükler de belli bir yere sahiptir:

"**abroy** ün, saygı, şöhrət: *~i aştı (östi, kötirildi)* şöhrəti arttı." Hemen daha ilk maddede görüleceği üzere alt maddelerin eşanlamlıları da ayrıca içinde yer almakta (*aş-* eylemine yakın olan ve yine ET'de görülen *ös-* ve *kötiril-*). Maddenin sonundaysa Farsça kökenli *abroy* (< Far. *آب روی* *āb-i rūy*) sözünün komşu Türk dillerindeki, Türkmence, Kazakça ve Özbekçedeki şekilleri yer almış.

Sözlükte her sayfa altında kısaltmalar ve işaretler karşılıklarıyla birlikte yinelenmiş. Sözlüğün ilk maddesini, *a* maddesini Eski Uygurca ile karşılaştıırırsak ortaya şöyle bir görüntü çıkar: EUyg. *aç-* 'acıkmak', YUyg. *aç-*; EUyg. *aç-* 'açmak', YUyg. *aç-*; EUyg. *açı-* 'acımak', YUyg.

açı-; EUyg. *açıg* ‘acı’, YUyg. *aççık*; EUyg. *açıglıg* ‘acılı’, YUyg. *ø*; EUyg. *açın-* ‘açılmak’, YUyg. *ø*; EUyg. *açıt-* ‘açıtmak’, YUyg. *ø*; EUyg. *açok* ‘açık’, YUyg. *ø*; EUyg. *açsız* ‘açlığı olmayan, tok’, vb. (EUyg. örnekler *Uigurisches Wörterbuch* esas alınarak seçilmiştir).

Maddelerde yer alan deyimler ¶ işareti ile, özel anlamlar da işaretiyle gösterilmiştir: “**awal** önce, evvel: *äñ* ~ ilk önce ¶ ~ *ta'am andin kalam* önce aş sonra iş (söz) ¶ ~ *oyla keyin sözlä* önce düşün sonra söyle” gibi.

Anadolu Türkçesi ve Eski Türkçeyle karşılaştırmak amacıyla çeşitli maddelerden gelişigüzel birkaç örnek seçmek gerekirse şu örnekler sıralanabilir: *askak* ‘aksak’, *azçiliq* ‘azınlık’, *aqsaqal* ‘yaşlı, ihtiyar; köyün ileri geleni’, *aqsönük* ‘soylu, asil, aristokrat, bey’, *aq-a-siñil* ‘kız kardeş ve ağabey’, *añ* ‘zekâ, anlayış’, *äñsiz* ‘anlayışsız, akılsız’, *aya-* ‘saygı göstermek’, *ayla-* ‘dönmek’, *altä* ‘altı’; *bañşi* ‘şaman; katip; öğretmen’, *bay* ‘zengin’, *bala* ‘çocuk’, *bäzgak* ‘sıtma, malarya’, *buñ* ‘sıkıntı, dert, endişe’, *buğra* ‘buğra, erkek deve’, *bürküt* ‘kartal’, *birdäm* ‘kısa bir an; hemen’; *tap-* ‘bulmak’, *taş* ‘dış’, *talla-* ‘seçmek’ (< ET *talula-*), *tam-* ‘damlamak’, *tätür* ‘ters’, *tor* ‘ağ’, *tölä-* ‘ödemek’ (< ? Mo.), *tömüryol* ‘demiryolu’, *tömüryolçı* ‘demiryolcu’, *tumu* ‘soğuk’.

Bunlardan *d* ve *c* maddelerinde, *däñiz* ‘deniz’, *dä-* ‘demek’, *cici-* ‘çiziktirmek, karalamak’, *cicik* ‘çizik, çizgi’ gibi bir iki Türkçe veri dışında, esas olarak yabancı kökenli sözcükler yer alır.

Ciri- ‘çizmek, resmetmek’ için karşılaştırma örneği olarak Tuv. *çuru-* eylemine yer verilmiş, bunun için belki de Mo. *ciru-* daha uygun olurdu. Benzer şekilde *çoñ* ‘büyük, geniş’ sözü de bir olasılıkla Çin. 重 *zhong* ile ilgili olmalı, bu da belirtilmeliydi, krş. Räsänen VEWT, s. 116a; Clauson 424b.

Çöçäk ‘anlatı, öykü, hikaye; masal’ sözü için OT (Orhon Türkçesi) kısaltmasıyla *sörçäk* örneğine yer verilir. *Sörçäk*’e bildiğim kadarıyla ilk olarak MK’de rastlanır (DTS ve Clauson’da yer alan -ü-’lü *sürçäk*, T. Tekin 1991.02 (TDA 3, s. 27)’ye göre -ö- ile *sörçäk* şeklinde düzeltilmeli.

Yeni Uygurca için hazırlanmış bu kapsamlı çalışma için daha söylenecek çok şey olsa gerek. Ancak biz yukarda saydıklarımızla yetinip yazarı çalışması için kutlamak istiyoruz.

M. Ölmez

Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin. Ceval Kaya, TDK yay. Nr. 607, Ankara 1994, 911 s. (ISBN 975-16-0677-2)

Malov'un *Altun Yaruk*'u Çin'in 甘肃 *Gansu* bölgesinde bulmasından 84, Radloff'la birlikte yeniden dökme Uygur harfleriyle yayımlamasının ardından neredeyse 80 yıl geçti. *AY*, *Maitrisimit*, *Xuanzang*-Biyografisi ve *Abhidharmakośa-bhāṣyaṭikā-Tattvārtha* ile birlikte elimize ulaşan dört büyük Uygurca metinden birisidir. Malov'ca bulunan yazma bu oylumlu yapının tek nüshası değildir. Alman bilimadamları da yapıta ait çok sayıda yaprağı bularak Berlin'e getirmişler ve işlemeye koyulmuşlardır. Ancak o günden bugüne *AY*'un bütünü ele alan bir metin yayımı yapılmamıştır.

Oldukça emek gerektiren elimizdeki çalışma metnin tümünün yazı-çevrimini (*transliteration*) ve bu yazıçevrimi hazırlanmış metne ait çok yönlü dizinleri içermektedir. Kitap, çalışmayı inceleyen O.F. Sertkaya'nın bir sunuş yazısıyla başlıyor. Yazarın önsözünden sonra ise giriş yer almakta. Girişte *AY*, çevirmeni, bölümleri, nüshaları, üzerinde yapılan çalışmalar, *AY*'a koşut öteki dillerdeki çevirileri, izlenen yol üzerinde kısaca durulur. Kaynakçadan sonra metin ve sözvarlığı üzerine sayısal verilere değinilir. Hemen sonra ise Uygurca metnin Latin harflerine çevrimi ve dizin bölümü yer alır.

Metin bölümünde tam bir yazıçevriminden söz edemeyiz. Yazıçevriminde *d*, *g*, *h*, *ḥ*, *k*, *ṣ*, *t*, *z* gibi bilinen harfler kullanılmamış, tersine bugünkü Türk alfabesinde var olan harflerle yetinilmiştir. Tabii bu Türkçe açısından herhangi bir sorun oluşturmamaktadır. Metinbilimi (*philology*) açısından ise kimi yabancı sözcüklerin ses değerleri, yazımı konusunda şüpheyi düşülebilir. Örneğin Sanskrit kökenli Uyg. *kalp* (<< Skr. *kalpa*) sözü Uygur yazısıyla ön sıradan ünlülerin yazımında kullanılan *k* harfi ile yazılır, *könül*, *kir-*, *küsüş* sözcüklerinde olduğu gibi. Oysa *kuvrag*, *kamag*, *kut*, gibi art sıradan ünlüler bulunduran sözcükler *ḳ* (= Ar. ق) harfiyle yazılır. Metni kullanan sözcüğün kökeni hakkında fikir sahibi değilse, *k* ile mi yoksa *ḳ* ile mi yazıldığı konusunda da fikir yürütemez. Ancak bu durum yabancı kökenli birkaç sözcükle sınırlı olup Türkçe sözcükler için önemli bir sorun oluşturmaz.

Metinde, sayfa altlarında ulaşılabilen, görülebilen nüshalardaki, yapraklardaki farklılıklar, yazım hataları gösterilmiş. Metin kurulurken de nüshadan kaynaklanan eksiklikler < > işaretleri arasında gösterilmiş. Ayrı yazılan eklere gelince, bunları göstermek için ayırma, kesme işareti kullanılmamış, sözcük doğrudan bütün haliyle yazılmıştır. Yazıçevrimi işaretleri ise gösterilmeyip yalınlaştırılmış bir halde metne yer verilirken kimi

yerde, özellikle *ŋ* sesinin gösterimi olan *-nk-* harflerinin yazımında klasik yöntem izlenmiş, bu harfler *-ng-* ile gösterilmiştir. Kapalı *e*'li sözcüklerde de yine klasik yol izlenerek *i*'li okuyuşlar yeğlenmiştir. Yabancı, özellikle Sanskrit kökenli sözcüklerde ünlüler artlık-önlük uyumuna uygun okunmuştur: *parabangkarı* (< Skr. *prabhaṅkara*), *gunaprabı* (<< Skr. *guṇa-prabha*) vb.

Dizin bölümüne gelince, dört bölümden oluşan dizinin ilkini "Genel Dizin" oluşturur. GD'de metinde geçen sözcüklerin tümü alfabe sırasına göre maddebaşı olarak yer alır. Altmaddelerde ise sözcüklerin ekli şekillerine, geçtikleri satır numaralarına yer verilir. Her maddenin sonunda o sözcüğün metinde kaç kez geçtiği de kaydedilir. Sözcüklerin madde karşılıklarının verilmediği sözlükte yabancı sözcüklerin kökenleri, Çince olanların Giles'a göre numaraları verilir. Buna göre metinde toplam 73922 sözcük geçmekte, aldıkları eklerle bunlar 10199 ayrı yapıda kullanılmakta olup 3560'ı da maddebaşı oluşturmaktadır.

"Çekim Ekleri Dizini"nde sözcükler aldıkları çekim ekleriyle gösterilmiş, "Sıklık Dizini"nde sözcükler en çok geçenden bir kez geçene doğru sıralanmış (en çok *är-* 'olmak' eylemidir), "Sondan Dizin"deyse sözcükler son harflerine göre sıraya konmuştur.

Kapsamlı ve yayımı oldukça güç olan böyle bir çalışmayı bir-iki sayfa ile değerlendirmek mümkün değildir. Biz burada sadece kitabın bölüm başlıklarına değinmeye çalıştık. Ancak okunuşu konusunda farklı düşündüğümüz bir-iki sözcüğe de kısaca değinmeden geçemeyeceğiz. Örneğin *çibin* sözünün *-b-* ile değil de *-p-* ile *çipin* okunmasından yanayız. Ötümlü (*voiced*) *-b-* şekli ancak bugünkü Türkçeye ait bir okuyuştur (*cibin*). Geniş-yuvarlak ünlüyle *ögüz* yerine *ügüz* önerisi için de krş. T. Tekin 1987.06 (*TDA* 3, s. 24). Giriş bölümünde kökeni konusunda şüpheler bulunan sözcükler arasında *marım* sözüne de yer verilir. Dizinde aynı söz soru işaretiyle Skr. *marmā* olarak gösterilir. Aynı sözcüğü Skr. *marman* sözüne (>Toh. A **marm* / Toh. B **mārm* > Uyğ.) bağlayan görüş için bkz. J.-P. Laut, *UAJb*, NF 4, 1984, s. 130.

Uygurca AY üzerine çalışmalar henüz yeni başlıyor denebilir. Gerçekten de ilk kitabın metinbilimi yöntemlerine göre hazırlanan şekli P. Zieme tarafından yayıma hazırlanmaktadır: P. Zieme, *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das 1. Busch* (Berliner Turfantexte). C. Kaya'nın çalışması gerçekten de metniyle, çok yönlü dizinleriyle Uygurca çalışmalarına önemli katkılarda bulunacaktır. Bu zorlu işi tamamlayıp ortaya koymasından dolayı yayımcıyı burada kutlamak isteriz.

M. Ölmez

Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker. Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauschholzhausen, 13.-16. Juli 1990. Yay. J.-P.Laut ve K. Röhrborn, VSUA c. 37, Wiesbaden 1993, 233 s. (ISBN 3-447-03428-9)

Kitap, "İkinci Alman Türkologları Konferansı"na sunulan bildirileri içermektedir. Bilindiği gibi ilk konferans Bamberg'de yapılmış, bildirileri de yine VSUA dizisinin 29. kitabı olarak 1991'de yayımlanmıştı. Yayımcılar kısaca Almanya'da ve Giessen'de Türkoloji çalışmalarının tarihine değinirler. Buna göre Türkoloji geçen yüzyılda ve bu yüzyılın ilk yarısında bağımsız kürsülerde okutulmamış, tersine Doğubilimleri, Arap filolojisi, İslambilimleri gibi bölümlerde yan dallar olarak okutulmuştur. Tabii bu biraz da söz konusu bölümlerde çalışan bilimadamlarının kişisel ilgi alanlarına da bağlı olmuştur.

Milan Adamović'e ait olan ilk yazı "Der uigurische Umlaut und seine Hintergründe" başlığını taşımakta. Yazıda esas olarak Yeni Uygurcada, *ı* ünlüsünün yerini *i*'ye bırakmasıyla *i* komşuluğunda *a*, *o*, *u* gibi art ünlülü sözcüklerin ön ünlülü hale gelişleri ele alınır: GT *ağız* = YUyg. *eğiz*, GT *at* = YUyg. *at*, ama iyelik eki alınca *et-i*, *etim*. Çeşitli İranî dillerden verilen örneklerle art ünlülerden ön ünlülere geçiş ele alınırken, YUyg.'daki bu gelişme de Doğu Türkistan'daki İranî etkiye bağlanır.

Doğan Aksan'ın yazısında Çağdaş Türkçenin sözcük varlığında son yıllarda neler olduğu, yabancı öğelerin artışı ya da çeviri yoluyla Türkçeleştirilmeleri ele alınır: "Die neueren Entwicklungen im modernen Türkei-Türkischen"

Ingeborg Baldauf, oldukça uzun, aynı zamanda da bazı güncel sorunları ele alan yazısında Ortaasya'da, özellikle Özbekistan'da son 70 yılda dilde, yabancı dillerden nasıl etkilendiğini, yararlanıldığını, kimi dillere sözlere karşı bir başkasının yeğlenişini ele alır, örneğin Rusça sözcüklerin yerine Tatarcalamış Arapça karşılıklarının yeğleniş gibi. Örneğin bizde Ziya Gökalp'in kullanıma soktuğu söylenen *mefkure* sözünün Rusça *настро́йка* karşılığı kullanılışı gibi: "Tatarismus in Mittelasien. Das tatarische Vorbild in der Entwicklung der usbekischen Sprache".

Kitapta devamla Karadeniz ağızlarından Yakutçaya, Türkçe *-mİş* ekinin kökeninden Kazak edebiyatının bugününe, Türkçenin devlet dili olarak resmî dairelerde kullanılışından Türkçede son elli yıl içinde kullanıma sokulmuş kimi birleşiklerin yapısına, Osmanlıcadaki Batı kökenli özel adlardan Osmanlıcanın bugünkü Tatarcaya etkisine, Tuvaca *Ertöştük* anlatısından Kuzey Sibir dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü açısından Türk

dillerinin önemine, yeni bulunan Orta Türkçe bir Kuran çevirisinden Xuanzang-Biyografisi'ne değinen yirmi yazı yer alır. Bunlara da yazarları ve adlarıyla yer vermek istiyoruz:

Bernt Brendemoen, *Pronominalsyntax in den türkischen Schwarzmeerdialekten: Syntaktische Innovation oder Archaismus?*

Anja Buder, *Anmerkungen zu einigen Gruppenbezeichnungen im Jakutischen*

Gerhard Doerfer, *Das türkische Suffix -mİş als Lehnelement*

Lars Johanson, *Zur Anpassung von Lehnelementen im Türkischen*

Mark Kirchner, *Zur Situation der kasachischen Literatur um 1989*

Klaus Kreiser, *Persisch als Schulsprache bei den osmanischen Türken: Von der Tanzîmât-Zeit zur frühen Republik*

Sabine Prätör, *Staatssprache Türkisch. Zu den Auswirkungen einer Verfassungsbestimmung in der "Zweiten Konstitution"*

Klaus Röhrborn, *Über einige Kompositionsmuster im neologistischen Wortschatz des Türkischen*

Claus Schöning, *Türkische Sprachkontakte in Ostsibirien*

Marek Stachowski, *Westeuropäische Eigennamen als Appellativa im Osmanisch-Türkischen*

Heidi Stein, *Hieronymus Megisers türkische Grammatik als Quelle zur türkischen Sprachgeschichte*

Johann Strauss, *Der Einfluß des Osmanischen auf die Herausbildung der modernen tatarischen Schriftsprache*

Erika Taube, *Die altaituwinische Version des Er-Töştük- Stoffes im Verhältnis zu den Versionen anderer Türkvölker*

Andreas Tietze, *Türkeitürkisch Possessivsuffix+Pluralsuffix*

Wolfgang Veenker, *Zur Rolle der Turksprachen im (geplanten) klassifizierenden vergleichenden Wörterbuch der Sprachen (und Dialekte) (Nord) Sibiriens*

Nuri Yüce, *Eine neu entdeckte Handschrift des Mitteltürkischen*

Peter Zieme, *Xuanzang und Maitreya*

M. Ölmez

Memoriae Munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain. Yay. K. Röhrborn ve W. Veenker, VSUA 39, Wiesbaden 1994, 154 s. + XV tablo (ISBN 3-447-03467-X).

Kitap, Annemarie von Gabain'in 90. doğum yılı dolayısıyla Anger'da (Oberbayern) evinde yapılan toplantıda sunulan bildirileri içermekte. Yayımcıların sunuş yazısından sonra bildirilerin metnine yer verilir. Sunuşta kısaca Gabain'in çalışmalarına, öğrencilerine değinilir.

İlk yazı Jorinde Ebert'e ait. Bu yazıda Maniheist Ortaasya sanatında, resimlerde Mani'nin görünüşü işlenir: "Darstellungen der Passion Manis in bekannten und unbekannten Bildfragmenten des Bema-Fests aus der Turfan-Sammlung". Ronâld E. Emmerick'e ait olan ikinci yazıda, H.W. Bailey'in *Jivakapustaka* adını verdiği Hotanca bir metin Sanskrit metin ve Çince çevirisiyle işlenir: "The Mahāsaṃvarcalādi Ghee". Üçüncü yazıda Durdu Fedakâr Soğd yazısıyla yazılmış Uyğurca Vimalakīrtinirdeśa metnini ele alır: "Alttürkische Vimalakīrtinirdeśa- Fragmente in sogdischer Schrift". Soğd yazısıyla yazılmış Uyğurca metinlerin bütünlüklü olmayıp günümüze parçalar halinde ulaşmalarından ve oldukça yıpranmış, kısa metin parçaları olmalarından dolayı işlenmeleri çeşitli güçlükler içermektedir. Yazar, söz konusu Uyğurca metnin hangi Sanskrit metne ait olduğunu tesbit etmiş, böylelikle satır sonları kayıp olan metni olabildiğince anlaşılır kılmıştır.

İzleyen üç yazıda Ortaasya çalışmalarını ilgilendiren çeşitli konular ele alınır: Herbert Franke: "Chinesische Quellen über den uigurischen Stifter Dhyanasena"; Walther Heissig: "Der "Dank an die Mutter" und seine mongolischen Varianten"; Ulla Johansen: "el und bodun".

Jens Peter Laut "'Verloren' ist nicht verloren: Wiederentdeckte und neu identifizierte Fragmente der *Maitrisimit*" başlıklı yazısında *Maitrisimit*'e ait olan ve kaybolduğu düşünülen irili-ufaklı çok sayıda yaprağın iki Almanya'nın birleşmesiyle yeniden keşfedildiğini ortaya koyar ve bunlardan bir kısmını tasnif eder, kayıt numaralarını verir, ait oldukları bölümleri gösterir.

Klaus Röhrborn "Die alttürkische *Maitrisimit* - Textbuch für theatrale Darstellungen?" başlıklı yazısında Uyğurca *Maitrisimit* metninin bulunduğu bu yana, genel olarak kabul edildiği üzere gerçekten seyirlik bir oyun olmadığını inceler. Sonuçta da *Maitrisimit*'e seyirlik oyun, ya da tiyatro metni diyebilmek için daha fazla bulgu ve araştırma gerektiğini belirtir.

Peter Zieme'nin Uygurlarda yıldız adlarını konu alan yazısından önce şu dört yazı yer alır: Lore Sander: "Der Stifter Dhanyasena, ein ungewöhnlicher Blockdruck aus dem Museum für Indische Kunst, Berlin"; Werner Sundermann: "Manohmed rōšn 'der Licht-Nous', Ursprung und Wandel eines manishäischen Begriffs"; Erika Taube: "Bezeichnungswirrwarr um ein kleines Türkvolk"; Wolfgang Veenker: "Von Herzen". Zieme, "Hatte der Große Bär bei den Uiguren neun Sterne?" başlıklı yazısında büyükayının (Uyg. *yetikän*) Uygurcadaki ve çağdaş Türk dillerindeki karşılıkları üzerinde durur.

M. Ölmez

Geschichte des jakutischen Vokalismus. Marek Stachowski, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1993, 208 s. (ISBN 83-233-0711-3).

Kitap, adından da anlaşılacağı üzere Yakutçanın ünlü sistemi için hazırlanmıştır. Kitapta giriş dışında on altı ana başlık yer almakta. GT sekiz ünlü uzun ve normal uzunluktaki (veya kısalıktaki) ses değerleriyle ele alınır. Örneğin, I. bölümde Ana Türkçe *a*, II. bölümde AT *ā*, III. bölümde AT *ä*, IV. bölümde AT *ǎ* ünlüsü ele alınmaktadır. Her bölümde ünlüler AT'de ilk hecede ve izleyen hecede görünüşlerine göre gözden geçirilir, sonuçta da Yakutçada nasıl yaşadığı işlenir.

Girişte çalışmanın amaçları, sınırları, sorunları üzerinde durulur. İlk bölümde yer alan alt başlıklar kısaca şöyle sıralanabilir:

1.1. Bu başlıkta AT ilk hece *a* ünlüsünün Yakutçada genel görünümünün özetlenişi yer alır.

1.2. AT **a* > Yak. *a*: AT **aç-* > Yak. *as-* 'açmak', AT *yagmur* > Yak. *samūr* 'yağmur'.

1.3. AT **a* > Yak. *a ~ ı*: AT **azıg* > Yak. *ahī ~ ihī* 'azı diş'; AT **kat-* 'katılaşmak, sertleşmek' > Yak. *ḥat-* 'kürümek', ancak ondan türemiş olması gereken Yak. *kūtāt-* 'sertleşmek, katılaşmak'.

1.4. AT **a* > Yak. *ı*: AT **ay-* > Yak. *ıy-* 'tanımlamak, anlatmak, göstermek'; AT **al-* > Yak. *ıl-* 'almak'; AT **at-* > Yak. *ıt-* 'atmak, ateş etmek'.

Devamla *a* ünlüsü ile ilgili çeşitli ses değişikliklerine değinildikten sonra *a ~ ı* değişimine ilişkin kuramlara, görüşlere yer verilir.

İkinci bölümde AT **ā* ünlüsünün Yakutçada görünümü ele alınır. Sesbilgisi açısından çok sayıda eskicil özelliği bulunan Yakutçanın belki de en önemli özelliği Türkmençe ve Halaççanın yanısıra AT'de varlığı kuramsal olarak ortaya konan birincil uzun ünlüleri düzenli olarak korumasıdır.

4.2. AT **ā* > Yak. *ā*: AT **bāš* > Yak. *bās* 'yara'; AT **yāš* > Yak. *sās* 'yaş, insanın yaşı'; AT **s āl* > Yak. *āl* 'gemi; kayık'.

4.3. AT **ā* > Yak. *ī*: AT **yāz-* > Yak. *sīs-* 'şaşırmak, hata işlemek, günah işlemek'.

4.6. AT **ā* > Yak. *a*: AT **sāriḡ* > Yak. *arī* 'yağ'; bu maddede verilen AT **kābar-* ve **tāban* sözlerindeki *b*'li şekillerin bizce *p*'li olması gerekir. Aksi takdirde bugün için bu sözcükleri çoğu Türk dilinde *v* ile bulmamız gerekiyordu. Oğuz dillerindeki *b*'li şekillerse bunların aslının *p*'li olduğuna sağlam kanıtlardır. Oğuz dillerindeki söziçi ve sözsonu *b*'lerin kaynağı AT'de uzun bir ünlünün komşuluğunda bulunan *p* ünsüzüdür, bu konuda bkz. T.Tekin, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Ankara 1975, s. 182-183.

Ünlülerin ele alındığı ilk on altı bölümü çeşitli çizelgeler, dizinler izler. İlk çizelge günümüz Yakutçasındaki ünlülerin AT'ye göre kaynaklarıdır: §. 45. YeniYak. *a-* < 1. **a*, 2. **ā*, 3. **ō*, 4. **l*, 5. **u*; YeniYak. *ā-* < 1. **ā*, 2. **abı*, **ag(ı)* gibi. 46. başlıkta ise bu dizinin tersi yer alır: AT > YeniYak.

Dizinler kısmında Yakutça ve Dolganca sözcüklere, diğer Türk dillerine ait sözcüklere, Türk dilleri dışındaki örneklerle, yeniden kurulmuş Ana Türkçe şekillere, yeniden kurulmuş Ana Yakutça şekillere ait olmak üzere beş ayrı dizin yer alır. Dizinleri kısaltmalarla birlikte zengin bir kaynakça izler.

Çoğu Türk diline göre sorunları, konuları oldukça farklı, farklı olduğu kadar da araştırılmaya gereksinimi olan Yakutça için böylesi bir çalışma ortaya koymasından dolayı yazara teşekkür etmek isteriz.

M. Ölmez

Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata, Materialy sesji naokowej poswieconej pamieci Profesora Tadeusza Lewickiego Kraków, 17-18 listopada 1993, Kraków 1994, 177 s. (The Enigma Press, ISBN 83-86110-11-2)

Kitap, Doğubilimci Profesör Tadeusz Lewicki'nin ölümünden sonra, 17-18 Kasım 1993'te, onun anısına yapılan bir toplantıdaki konuşmaları içeriyor. Tadeusz Lewicki 1906'da Lvov'da doğmuş, 1992'de de Kraków'da ölmüştür. Akademik yaşamını düzenli olarak belli bir şehirde sürdüremeyen Lewicki, önce hukuk öğrenimine başlamışsa da daha sonra Sami dilleri ve kültürlerine yönelmiştir. Daha çok Kuzey Afrika ile ilgilenen Lewicki, çalışmalarını 12. yy. Arap coğrafyacısı El-İdrisi'nin eseri ve buna göre Slav tarihi üzerine yoğunlaştırmıştır. Fransa'da başladığı bu çalışmasını Polonya'da sürdürmek istemişse de savaşa birlikte çalışmasına ara vermiş ve ülkesinin işgaline karşı yeraltı eylemlerine katılmıştır. Kasım 1944'te tutuklu olarak kampa gönderilen Lewicki, bu arada çalışmasını kaybetmiş ve savaş sonrası aynı çalışmayı yeniden hazırlamak zorunda kalmıştır. 1948'de T. Kowalski'nin ölümüyle Doğubilimleri Bölümünün başına geçmiş, 1976'da da emekliye ayrılmıştır.

Kitapta yer alan yazılardan dördü doğrudan Türkdilbilimini, yazını ilgilendirmektedir. Bunlar sırasıyla şunlardır: Stanisław Stachowski, "Nieznane źródła do historii słownictwa arabskiego (Arapçanın Sözcük Varlığı ve Tarihçesi Üzerine Bilinmeyen Kaynaklar)" (ss. 65-71), yazar, en azından 12. yy.'dan beri Avrupa'da Arapça sözlük yazıldığını, Arapça sözcüklerin bu sözlüklerde hem Latin harfleriyle, hem de Arap harfleriyle yazıldığını belirtmektedir. Yazar için dikkat çekici olan çok dilli sözlüklerdir. Bunlardan üçünün özellikle dikkat çekici olduğunu belirten yazar, bu sözlüklerin Arabistlerin gözünden de kaçtığını belirtir. Bunlardan birisi 1603'te Frankfurt'ta basılan *Thesaurus polyglottus* (H. Megiser), diğeri ise ülkemizde de iyi bilinen *Thesaurus linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae* (F. à M. Meninski, Viyana 1680) adlı sözlüktür. Sonuncusu ise *Sravnitelnyye slovari vsyeh yazikov i nareçiy* = *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* (St. Petersburg 1787-1789) adlı karşılaştırmalı çalışmadır. Yazar, örneklerinin iyi anlaşılabilmesi için sözcükleri sözlüklerde verilen yazımlarına ve madde karşılıklarına göre aktarmıştır. Bu sözlükler, Arap harfli şekillerin yanı sıra Latin harfli şekilleri de vermelerinden dolayı, o dönem Osmanlıcasının ünlü ve ünsüz ses değerlerinin, özellikle Arapça-Farsça sözlerin ses değerlerinin tesbiti için oldukça önemlidir. Bunlardan birkaçı

(Megisera): *emir* 'dominus', *hasab, casab* 'arundo'; (Meninski) *dellāl* 'praeco; auctionator', *ghurebā* pl od *ghaerīb* 'peregrini, alienigenae', *yzdyrāb* 'agitatio, molestia', *muhaebbet* 'amor, amicitia', *nazyr* 'videns, abservator, praefectus'; çok dilli Rusça sözlükten de birkaç örnek vermek gerekirse: *älām* (елѣмъ) 'боль; dolor', *fälāk* (фелекъ) 'небо; coelum', *hayat* (хаять, гаять) 'жизнь; vita', *zafār* (заферъ) 'побѣда; victoria'.

İkinci yazı Ewa Siemienieć-Golaś'a ait: "Angielskie źródła do historii języka tureckiego XVII wieku (XVII. yy. Türkçesinin Tarihi Üzerine İngiliz Araştırmaları, ss. 99-105)". Yazıda XVII. yy. Osmanlıcasının dili ve sözvarlığı üzerine yapılan İngiliz çalışmaları ele alınır. Bunlardan ilki, İngiltere'de yayımlanan ilk Türkçe dilbilgisi olan, William Seaman'ın *Grammatica Linguae Turcicae in quinque partes distributa*'sıdır (Oxford 1670). İkincisi ise İncil'in Osmanlıcaya çevirisidir. (sadece Arap harfleriyle): *Domini nostri Iesu Christi Testamentum Novum. Turcice Redditum*, Oxford 1666. Üçüncüsü ise Thomas Smith'in *Epistolae Quatuor* adlı kitabıdır (Oxford 1674). Çalışma, Türkçe metnin hem Arap harfleriyle hem de yazıçevrimiyle verildiği birkaç kitaptan biridir. Sonuncusu ise Thomas Vaughan'ın *A Grammar of the Turkish Language* (London 1709) adlı dilbilgisidir. Her ne kadar 18. yy.da yazılmışsa da, yazarın kitabına göre, 17. yy.'ın dilini yansıtır. Bu dört eser, 17. yy. Osmanlıcasının Eski Osmanlıca ile Yeni Osmanlıca (~ Türkçe) arasında geçiş dönemi olduğunu gösterir: *kapı ~ kapu, balık ~ baluk* vb.

Üçüncü yazı Henryk Jankowski'ye ait: "Jak kырымscy Karaimowie czytali *patah* i co z tego wynika? (Kırım Karayları *patah*'ı nasıl okurlar ve bu sözün görevi nedir? ss. 107-114)". Makalede esas olarak Józef Sulimowicz'in *Rocznik Orientalistyczny*'de yayımlanan yazısındaki görüşlere değinilir (RO 35, 11972). Buna göre Sulimowicz Troki Karaycası ile Kırım Karaycası arasında artdamaksıllaşma konusunda benzerlikler bulmaktadır, *e*'lerden *a*'lara geçiş gibi. Jankowski ise kimi konularda farklı düşündüğünü belirtmektedir. Örnekler Batı Karaycasından, Ermeni Kıpçakçasından ve Kuman Kıpçakçasından verilerle desteklenir.

Dördüncü yazı Grażyna Zajac'a ait: "Narodziny tureckiej powieści (Türk Romanının Kaynakları. ss. 115-141)". Şemsettin Sami'den Samipaşazade'ye ilk Türk romanları ele alınır. Buna göre ilk romanlardaki yaygın konular aşk, mutsuzluk, görücü evlilikleri ve cariyelik kurumlarıdır. İlk romancılara göre romanlar öğretici, romantik ve okuyucuyu sürükleyici olmalıdır. Kimi yapısal eksikliklerine, sorunlarına karşın ilk Türk romanları öğretici olmalarıyla, okuma alışkanlığı

yaratmalarıyla oldukça önemlidirler. Kitaptaki geri kalan yazılarsa doğubiliminin öteki konularına aittir.

M. Ölmez

Kultura ludów tureckich w świetle przekazu Maḥm ūda z Kaszgaru (XI w.).
Edward Tryjarski, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1993, 364 s. +
2°.

Kaşgarlı'nın Divan'ı üzerine çok yönlü bir inceleme. İnceleme Divan ve üzerine yapılan çalışmalarla genel kaynakçayı içeren bir girişle başlıyor. Girişi inceleme bölümleri izlemiş.

Divan'ın Dankoff'ça hazırlanan çevirisini kitabına esas alan yazar, yazıçevriminde de Dankoff'un kullandığı yolu izlemiştir. Divan'da işlenen konuların on iki ana başlık altında toplandığı kitapta, yine bu konuların ayrıntısıyla incelendiği çok sayıda alt başlık da yer alır. I. Bölümde zamana ilişkin konular ele alınır: Gökbilimi, zaman ve bölümleri, iklim, ateş, su vb. Dankoff'un yazıçevrimi yöntemini izleyen Tryjarski *i* ile *ı* arasında ayrım gözetmez. Bu konuda Dankoff'tan ayrılırsaydı sözcüklerin ses değeri açısından ve özellikle de Türkdilbilimine yabancı Polonyalı okur kitlesi için daha iyi olurdu. Böyle olunca da Dankoff'un yöntemine göre yazılan *yilān yili* 'yılan yılı', *tawiş'ān yili* 'tavşan yılı', *it yili* 'it yılı' örneklerindeki *yili* şanki ön ünlülü imiş gibi anlaşılıyor (*yıl* 'yıl, sene' + üçüncü kişi iyelik eki *ı*), bkz. I.2. Czas i jego podział, s. 30. Tabii Arap harfli yazıma kimi yerde fazla bağlanan Dankoff -*p*- ile okunması gereken sözcükleri -*b*- ile de okumuştur, bunlar da olduğu gibi aktarılmıştır: *kālibān* → oku: *kālipān*. "Zaman kavramı ve bölümleri" olarak çevirebileceğimiz bu başlıkta *öd* 'zaman, vakit', *tün* 'gece', *yıl* 'yıl, sene', *ay* 'ay', *kün* 'gün; güneş', *tañ* 'tan vakti' gibi zamanla ilgili sözcüklere değinilir. İklim bölümünde ise *yağmur*, *kar*, *karlan-*, *yel*, *tüpi*, *bulut*, *yaşın*, *soğı-*, *tumluğ* sözcükleri geçtikleri bağlama göre ele alınır (I. 3. Bölüm). II. Bölümde bitkilere ve bitkilerle ilgili kavramlara, sözlere yer verilir: *ot*, *ot ön-* 'ot çıkmak, ot büyümek', *yığaç*, *butaq*, *çāçäklik*, *sögütlik*, *üzüm* vb. III. Bölümde doğadaki canlılar, hayvanlarla ilgili sözlere yer verilir: *kozu*, *buzagu*, *arslan*, *adıg*, *toñuz*, *käyik*. Tabii bu sözler geçtikleri metne göre güzel örneklerle zenginleştirilir: *arslan kökräsä at adaqı*

tuşanur 'arslan kükrerse atın ayağı dolaşır', *alın arslan tutar, küçin sıçğan tutmas* 'hileyle arslan bile tutulur ama (kaba) kuvvetle sıçan bile tutulamaz', *yazıda böri ulısa äwdä it bağırlı tarlışur* 'ovada kurt uluşa, evdeki köpeği sıkıntı basar'; *tägirmändä tuğmış sıçğan kök kökrägiñä korkmas* 'değirmende doğmuş sıçan gök gürlemesinden korkmaz'. IV. bölümde insanlar, V. bölümde coğrafya, ekonomi, nüfus, VI. bölümde toplumsal yapı, VII. bölümde siyaset, hukuk sistemi, VIII. bölümde ordu, askerlik ve savaş sanatı, IX. bölümde kültür, bilgi birikimi, X. bölümde inançlar, XI. bölümde sanat, XII. bölümde halklar ve dilleri ele alınmıştır.

İnceleme bölümünü her bölüm için ayrı ayrı hazırlanmış olan kaynaklar izler. Kaynakları kişi adları dizini, yer adları dizini ve onu da genel dizin izler. Kitabın sonunda da Kaşgarlı'nın Dünya haritası ve çevirisi yer alır.

Türk okuyucusu için de oldukça yararlı olacak olan bu çalışmanın kısa sürede hakkıyla Türkçeye çevrilmesi dileğiyle.

M. Ölmez

Caraimica. Prace Karaimoznawcze. Aleksander Dubiński, Warszawa 1994, 288 s. (ISBN 83-86 483-15-6).

Kitap, Karay Türklerinden Polonyalı Türkolog Aleksander Dubiński'nin 80. doğum yılı dolayısıyla yayıma hazırlanmış. A. Dubiński 1924'te Troki'de Wilno yakınlarında dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise öğreniminden sonra 1948'de Varşova Üniversitesi, Doğubilimleri Enstitüsü'ne giren A. Dubiński 1953'te "Eski Türk Yazıtlarında Söz Koşmaları" başlıklı çalışmayla magister derecesini almıştır. 1965'te Türk dillerindeki eylemler üzerine hazırladığı çalışmayla Dr. derecesini alan A. Dubiński 1989'da emekliye ayrılmıştır. Esas olarak Kıpçak grubu Türk dilleriyle, özellikle Karaycayla ilgilenen Dubiński, çağdaş Türkçe üzerine de çalışmıştır.

Kitapta Dubiński'nin çeşitli dillerde yazılmış makaleleri yer alır. Bunlardan kimi de "Batı Karaim Dilinde bazı leksik farklar", "Kırım Karay Türklerinin halk edebiyatı" vb. gibi Türkçedir. Kitap, T. Majda'nın bir sunuş yazısıyla başlar, onu Kałužiński'nin kaleme aldığı Polce ve T. Majda'nın hazırladığı İngilizce yaşamöyküsü izler. Bunları A. Wojtyńska'nın hazırladığı yayın listesi izler. Listeye göre Dubiński'nin

1953'ten 1993'e yüz ellinin üstünde yazısı çıkmıştır. Bunlar arasında Karayca-Polce-Rusça Sözlük (hazırlayanlardan) ve Polce-Türkçe Sözlük özellikle anılması gerekenlerdendir.

Kitabın sonunda Latin harfleriyle Karayca bir de şiir yer alır. A. Dubiński'ye uzun ömürler dileğimizle, bugün için az sayıda insanın konuşup yazdığı, ana dili Karayca için yaptıklarından dolayı minnetimizi belirtiriz.

M. Ölmez

Mélanges offerts à Louis Bazin. par ses disciple, collègues et amis. Varia Turcica XIX. Yay. J.-L. Bacqué-Grammont ve R. Dor (F. Hitzel ve A. Tibet'in yardımlarıyla). *L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul* yayını. L'Harmattan, Paris 1992, 353 s. (ISBN 2-7384-1664-0).

L. Bazin'e armağan olarak hazırlanan kitapta Türkdil ve metinbiliminin, hatta Doğubiliminin farklı konularına ait çok sayıda yazı yer almaktadır. Büyük boy olarak hazırlanan kitap Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Jacques Thobie tarafından hazırlanan "Présentation (sunuş)" bölümüyle başlıyor.

Sunuşu Talat Tekin'in "The Hunnic (Hsing-nu) Couplet in *Chin-su* (*Çin-Şu*'da geçen Hunca Beyit)" başlıklı yazısı izliyor. Yazıda *Chin* (晉 *jin* = *Çin*; kimi kaynaklarda Batı Çin 西晉 *xi-jin* ve Doğu Çin 東晉 *dong-jin* Hanedanları olarak yer alır) hanedanı tarihinde geçen, Çince işaretlerle yazıçevrimi ve Çince çevirisi verilen beyit üzerine yeni okuyuş ve yorumlara yer verilir. Söz konusu beyte ilk olarak 1902'de K. Shiratori değinmiş, sonraları aynı beyit bir çok kez ele alınmış, okuma önerilerinde bulunulmuştur. Yazıda anılan okuyuşlara bir okuyuş önerisi de Şervaşidze'den eklemek istiyoruz. Şervaşidze, runik yazıtlardaki eylemlerin yapısı üzerine hazırladığı çalışmada daha önceki okuyuş önerilerini özetler ve kendisi aşağıdaki gibi okur:²

² И.Н. Шервашидзе, *Формы глагола в языке тюркских рунических надписей*, Тбилиси 1986, с. 8.

*sǰəw-kje thē-lēt-kāŋ
 *bāuk-kōk go-thōk-tāŋ.

*sūkā tal'iqtiŋ,
 *buquŋ qodī qo(d)tiŋ.

«К войску ты вышел,
 Букуга низложил»

Şervaşidze daha sonra çevirisini açmış ve okuyuşunu yorumlamıştır.

O dönem Çince işaretlerin ses değerlerinin tesbitinde ortaya çıkan güçlüklerden dolayı da bu Hunca beyit için birbirinden farklı okuyuşlar, çeviriler ortaya çıkmıştır: 秀支 替戾岡 僕谷 劬秃當 *siu-k'i t'i-li-kang puh-koh k'ü-t'u-tang* (Pinyin yazımıyla *xiu-zhi ti-li-gang pu-gu qu-tu-dang*), T. Tekin'in okuyuşu ise *sūkā talıkaŋ bōkukgı tutaŋ* "Orduyu gönder, Bokuk'u yakalat!" şeklindedir.

İkinci yazı James Hamilton'a ait: "Calendriers manichéens ouïgours de 988, 989 et 1003". Hamilton, *T'ou-lou-fan K'ao-kou ki'* de yer alan Uygurca metinle TT VII'de yer alan iki parçayı yeniden kendi okuyuşuyla yayımlar ve bu çerçevede Maniheist Uygurların takvim düzenini inceler. Çıkardığı sonuçlara göre malzemesini Uygurca terimlerin Soğdca karşılıklarıyla tablo halinde yayımlar. Yazının sonunda beş sayfa da tıpkıbasım yer alır.

Üçüncü yazı Geng Shimin, Hans-Joachim Klimkeit ve Jens Peter Laut'a ait: "'Der Gang zum Bodhi-Baum' Das 14. Kapitel der Hami-Handschrift der *Maitrisimit'*". Söz konusu yazı, Bazin Armağanı'nın çıkışının gecikmesinden olsa gerek, aynı anda *Materialia Turcica*'da da yayımlanmıştı (MT c. 16, 1992, Bochum 1993). Daha önce *Maitrisimit'*in Hami nüshasına ait çeşitli bölümler *JTS* (= *TUBA*) ve *AoF* dergilerinde, ilk dört bölümü de iki cilt halinde yayımlanmıştı. Yazıda yazıçevriminin ve çevirinin yanı sıra yayımlanan metnin tıpkıbasımına da yer verilir. Daha önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de bazı eski okuma yanlışları tekrarlanır: bunlar *buñık* yerine *budık*, *çıpık* yerine *çıbık*, *tüpitä* yerine *tübintä* gibi *d'*li ve *b'*li eski okuyuşlardır. Eski Uygurca çalışmaları için oldukça önemli bir yere sahip olan *Maitrisimit'*in ve Hami nüshasının bütünlüklü yayımının yakın zamanda gerçekleşmesini dileriz.

Bunların dışında çok sayıda değerli yazının yer aldığı Armağan'da bulunan alan diğer yazıları da kısaca başlıklarıyla duyurmak istiyoruz: Gilbert Lazard, *Tork-o tajik*; Hans Robert Roemer, *Arabo-Turcica Erwägungen zu einer Bestandsaufnahme türkischen Sprachguts in*

arabischem Schrifttum; Gyorgy Hazai, *À propos des systèmes morphologiques des langues turques anciennes*; Andreas Tietze, *Altosm. ol- "habitare"*; Edward Tryjarski, *Une profession de foi des Arméniens de Pologne formulée en arméno-kiptchak*; Guy Imart, *Quelques réflexions sur les emprunts turks en russe littéraire*; Annie Berthier, *L'origine de l'étude de la langue turque en France. Liste des grammaires et dictionnaires manuscrits du fonds turc de la Bibliothèque Nationale de Paris*; Marielle Kalus, *Les premières grammaires turques (XVIIe et XVIIIe siècles) en France et leur édition*; Frédéric Hitzel, *Une voie de pénétration des idées révolutionnaires: les militaires Français à Istanbul*; Maria Couroucli, *Vertus viriles, le mangas, les turquismes dans le monde des rébêtes en Grèce*; Daniel Balland, *Les Turcs de Kaboul: géographie sociale d'une minorité*; Rémy Dor, *Adaptation phonotactique. Influence du vocalisme turc sur un dialecte kirghiz contemporain*; Pertev Naili Boratav, *Textes de la tradition orale des Yörük et des Tahtacı*; Altan Gökalp, *Le mystère de la nymphe blonde*; Michèle Nicolas, *Les fêtes du renouveau*; Abdulkadir Yuvalı, *Évolution ethnique en Asie de l'Ouest au XIIIe siècle*; Jean-Paul Roux, *Deux reliefs mythologiques turcs à Erzurum*; Firouz Bagherzadeh, *Mahsati Ganjavi et les potiers de Rey*; Chahryar Adle, *Investigations archéologiques dans le Gorgân, au pays turcoman et aux confins irano-afghans (notes)*; Robert Mantran, *De la titulature des derniers Seldjoukides à celle des premiers Ottomans. Brèves remarques sur les données épigraphiques*; Stéphane Yerasimos, *Enquête sur un héros: Yanko bin Madyan, le fondateur mythique de Constantinople*; Irène Melikoff, *Fazlullah d'Astarabad et l'essor du hurufisme en Azerbaydjan, en Anatolie et en Roumélie*; Alexandra Popovic, *La biographie du grand-vizir Maḥmûd Paşa 'Adnî. Entre la "turcologie" et la "balkanologie"*; Nicolas Vatin, *Macabre trafic: la destinée post-mortem du prince Djem*; Jean-Louis Bacqué-Grammont, *trois lettres de Ferhâd Paşa sur la fin de Şehsuvâr oğlu 'Alî Beg, beylerbey de la Zû-l-ḳadriyye (1522)*; Giles Veinstein, *Aḥḳām qa'idî. Ordres originaux et mühimme defteri*; Thierry Zarcone, *Un document inédit sur les tekke ḳâdirî de l'Empire ottoman et du monde musulman au XIXe siècle*; Masami Hamada, *Rupture ou continuité: le calendrier des Douze Animaux chez les musulmans turcophones du Turkestan oriental*; N. A. Baskakov, *Titres et grades dans la structure sociale de l'ancien khanat de Khiva*; François Georgeon, *L'Empire ottoman vu d'Extrême-Orient au début du XXe siècle d'après le Monde de l'Islam d'Abdürreşid İbrahim*; Vincent Fourniau, *Deux langues, trois pays, pour quelle société plurielle?*; Esther Benbassa, *Les Jeunes Turcs et les*

Juifs (1908-1914); Nedim Gürsel, *À propos de quelques personnages juifs dans la littérature turque contemporaine*; Paul Dumont, *Les Grecs dans les nouvelles de Sait Faik*; André Clot, *À Ankara avec Louis Bazin. Contribution à l'histoire de la Turquie après la deuxième guerre mondiale*; Michel M. Bozdemir, *Langue et politique en Turquie contemporaine*.

M. Ölmez

Azerbaycanca-Farsca Sözlük/Ferheng-i Āzerbāycānī-Fārisī. (آذربایجانجا -فارسیجا سۆزلوک), telif: Behzād Behzādī, Tahran 1369, 1144 s.

Siyasî koşulların elvermemesinden dolayı uzun yıllar Güney Azerbaycan'da konuşulan Azerice için sözlük çalışmaları yapılamamıştır. Baskıcı şahlık yönetiminin yıkılmasıyla ana dili konusunda göreceli bir özgürlük ortamı doğmuştur. Ancak bu, ana dili ile öğretimi sağlayamamıştır. Kısaca duyurmaya çalıştığımız bu sözlükten önce, yine şahlık yönetiminden sonra *Azerbaycanca-Farsca Sözlük* adıyla bir sözlük yayımlanmıştı, elimizdeki ise ilkinde göre daha kapsamlıdır. Yine Tebriz ağzına dayanan kısa bir liste bu yakınlarda AOH'da yayımlanmıştır (M. Stachowski, AOH 45, 1991: 55-87).

'Tadil' edilmiş Arap harfleriyle hazırlanan sözlük *bir neçä söz*'le başlıyor, devamla önsöz ve Farsçası (پیشگفتار *pīšgoftar*) yer almaktadır. Devamla sözlüğün düzenlenişi, kullanımı hakkında bilgiler yer alır. S. 25'ten itibaren kullanılan alfabe, ünlülerin ve ünsüzlerin gösterimine, sözcük türlerine yer verilir. Kısaltmalar, işaretler ve kaynaklardan sonra s. 65'ten itibaren sözlüğe geçilir.

Sözlüğün maddebaşlarına gelince, her sözcüğün kökeni (ع. Arap, ف. Fars), türü ayraç içinde gösterilir, madde altlarında örneklere yer verilir. Türk dilleri için kullanışsız olan Arap alfabesi, başta da belirttiğimiz üzere *vav*, *ye*, harflerine çeşitli işaretler konularak *ö*, *ü*, *o*, *u*, *e*, *ä* sesleri için ayırt edici hale getirilmiştir. (Güney) Azerice için sevindirici olan bu çalışmadan dolayı yazarı kutlamak isteriz.

M. Ölmez